

СИТАР І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.111.5

**ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК
МІЖ СОЦІОЛОГІЧНИМ ПРАВОРОЗУМІННЯМ
І ПРАВОВИМ ПРЕЦЕДЕНТОМ В КОНТЕКСТІ АКУЛЬТУРАЦІЇ У ПРАВІ**

Обґрунтовується взаємозв'язок між соціологічним праворозумінням і правовим прецедентом. Звернено увагу на особливості прецеденту в англо-американському типі права. Зазначено, що у цій правовій сім'ї домінує соціологічний тип праворозуміння, де право виникає з фактичних суспільних відносин; в судовій та адміністративній практиці перевага надається адміністративному і судовому прецеденту перед законом. Цінним у соціологічній концепції права є чітке розмежування права і закону та пошук джерел права у суспільних відносинах.

У контексті акультураційних процесів та можливих запозичень для правової системи України положення соціологічної концепції права є надзвичайно важливим з огляду на онтологічні, гносеологічні та аксіологічні аспекти прецеденту як джерела права.

Ключові слова: праворозуміння, соціологічне праворозуміння, правовий прецедент, судовий прецедент, адміністративний прецедент, діалектика, інтегральне праворозуміння.

Обосновывается проблема взаимосвязи между социологическим правопониманием и правовым прецедентом. Обращено внимание на особенности прецедента в англо-американском типе права. Отмечено, что в данной правовой семье доминирует социологический тип правопонимания, где право возникает из фактических общественных отношений; в судебной и административной практике предпочтение отдается административному и судебному прецеденту перед законом. Ценным в социологической концепции права является четкое разграничение права и закона, а также поиск источников права в общественных отношениях.

В контексте аккультурационных процессов и возможных заимствований для правовой системы Украины положение социологической концепции права важны с точки зрения онтологических, гносеологических и аксиологических аспектов прецедента как источника права.

Ключевые слова: правопонимание, социологическое правопонимание, правовой прецедент, судебный прецедент, административный прецедент, диалектика, интегральное правопонимание.

This article addresses the problem of the relationship between sociological legal understanding and legal precedent. Particular attention is paid to the typological features of a precedent in Anglo-American type of law. It is stated that in this legal system, the sociological type of legal understanding dominates, where law derives from actual public relations; in judicial and administrative practice an administrative and judicial precedent prevails over the law. In the sociological concept of law, the clear separation of law and legal act and search for legal sources in public relations is valuable.

It should also be borne in mind that in the context of acculturation processes and possible borrowings for Ukraine's legal system, the provisions of sociological legal concept are essential in view of ontological, epistemological and axiological aspects of precedent as a legal source.

Key words: legal understanding, sociological legal understanding, legal precedent, judicial precedent, administrative precedent, dialectics, integral legal understanding.

Вступ. Динамічний розвиток правової системи вимагає нових методологічних підходів на макро- і на мікрорівнях, які базуються на розумінні акультураційних процесів у праві. Це стосується і такого джерела права, як правовий прецедент, який тільки зараз частково починає входити у практику

правозастосування в Україні. Безперечно, правовий прецедент – це вимога часу і вияв оперативності регулювання суспільних відносин у правовій системі України, в якому відображені онтологічні, гносеологічні та аксіологічні особливості та характеристики соціуму загалом та держави зокрема.

Інтегративний процес зближення правових систем, визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини обумовлюють необхідність запровадження в Україні прецедентного права як засобу захисту прав і свобод людини і громадянина.

Проблемам аналізу правового прецеденту присвячено праці таких науковців, як М. І. Козюбра, Г. Дж. Берман, А. В. Поляков, В. Д. Ткаченко, І. Ю. Богдановська, М. М. Марченко, Н. А. Гураченко, Л. А. Луць, О. З. Панкевич. Хоча застосування прецедентного права у діалектичному зв'язку із соціологічним аспектом праворозуміння в контексті акультурації докладно не розглядалась.

Результати дослідження. Одним з найбільш розповсюджених критеріїв типології праворозуміння є юридично-світоглядний. За цим критерієм виокремлюють переважно природно-правовий (юснатуралістичний), юридично-позитивістський (нормативістський) і соціологічний тип праворозуміння [1, с. 30]. Хоча не можна ігнорувати також поділ на історичне [2], інтегративне [3-8] та психологічне праворозуміння [9].

На нашу думку, існує пряма взаємозв'язок між праворозумінням і джерелами права у правових системах західної традиції. Зокрема, кожна правова система характеризується праворозумінням, яке базується на основних і додаткових джерелах права; водночас праворозуміння дає поштовхи до створення нових джерел, що в сукупності формує інтегральне праворозуміння.

До прикладу, в англо-американській правовій сім'ї домінує соціологічний тип праворозуміння, де право виникає з фактичних суспільних відносин. Правовідносини вважались первинними, а правові норми вторинними; законодавець – не творець нової норми, а лише фіксатор її після того, як вона склалася в суспільстві. Тут виток права вбачалися в судовій і адміністративній практиці, де надається перевага адміністративному і судовому прецеденту перед законом. Цінним у соціологічній концепції права є чітке розмежування права і закону і розуміння пошуку джерел права у суспільстві.

Для англо-американського права характерним є яскраво виражений казуальний характер – *case law*, що відрізняє його від інших правових систем, а саме домінування прецедентного права і фактично відсутність кодифікованого права, точніше кодифікованого законодавства.

Більшість норм англо-американського права створювалися під час розгляду судами реальних справ, і тому вони розраховані на вирішення конкретних суперечок, а не встановлення загальних правил на майбутнє [10, с. 112]. Хоча реальне вирішення суперечок стало еталоном цих правил у майбутньому.

Правовий прецедент – це рішення, які були винесені одного разу та є обов'язковими (обов'язковою нормою) для всіх наступних аналогічних справ. Це правило потребує деталізації, оскільки ступінь обов'язковості залежить від місця в судовій ієрархії суду, що розглядає дану справу, і суду, чие рішення при цьому може стати прецедентом [11, с. 338].

Судовий прецедент є умовним джерелом англійського права. Нині в Англії налічується близько 800 тис. судових прецедентів і щороку з'являється 20 тис. нових, які складають 300 збірників з внутрішнього і європейського права [12, с. 338].

Як зазначає англійський дослідник Р. Кросс, який підтримує доктрину правового прецеденту, основний принцип, якого повинні дотримуватися у здійсненні правосуддя, полягає в тому, що подібні справи вирішуються аналогічним (подібним) чином.

Фактично немає жодного суду, де суддя не був би схильним вирішувати справу так, як це робив інший суддя. Майже завжди судовий прецедент тією чи іншою мірою наділений переконливою силою, оскільки *Stare decisis* (вирішувати так, як було вирішено раніше) – правило повсякденного застосування. В Англії доктрина прецеденту відрізняється власне примусовим характером. Є випадки, коли англійські суди зобов'язані дотримуватися попереднього рішення, якщо є досить переконливі докази, які б за інших обставин не дозволили цього зробити [13, с. 25]. Слід зазначити, що прецедент права складається з норм і принципів, а також формується з реальних правових відносин, які складаються у динамічному суспільстві, на основі соціологічної теорії права, що в підсумку породжує правовий прецедент як джерело права. Це джерело права є надзвичайно розповсюдженим у даній правовій системі. Як зазначає Г. К. Варданянц у монографії «Соціологічна теорія права», судді-юристи захопилися у США ідеями суспільної користі, почали з цією метою застосовувати соціологічний інструментарій, що змусило суддів наслідувати установки соціологічної школи права, обґрунтовувати свою думку не стільки посиланнями на прецеденти, скільки суспільними потребами, суспільною практикою і моральними вимогами (принципами) [14, с. 6].

Використання соціологічної методології дозволить краще зрозуміти соціальну й об'єктивну реальність у конкретному суспільстві, де соціологія права дасть можливість розкрити більш глибокі зв'язки, які відображатимуть сутність правових явищ, а саме сутність права, правових відносин, ефективність функціонування правових норм, їх соціальну ефективність.

У фундаментальному аспекті соціологічний підхід дає можливість з'ясувати соціальні, гносеологічні закономірності феномена правового прецеденту, який відображає соціальну реальність. Слід вказати й на діалектичний зв'язок між соціальною теорією права, яка фактично формує правовий прецедент, і домінуючим праворозумінням в англо-американському типі права.

У процесі запозичення (акультураційних процесах) правового прецеденту як джерела права для правової системи України слід враховувати положення соціологічної концепції права з огляду на онтологічні, гносеологічні та аксіологічні аспекти [15].

Вітчизняний дослідник правового прецеденту Н. А. Гураленко у монографії «Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення» зазначає, що застосування даного джерела права у правовій системі України вимагає часу. Зокрема, це зумовлено інтегративними процесами у напрямку зближення правових сімей. Визнання обов'язковості юрисдикції Європейського суду з прав людини обумовлює необхідність запровадження в Україні прецедентного права чи судового прецеденту як джерела права. Ефективне його застосування правотворчими та правозастосовними органами в процесі захисту й реалізації фундаментальних прав і свобод людини визначатиме прогрес України на шляху до об'єднаної Європи, що надасть стійкості, прогнозованості й сприятиме стабільності правових відносин у нашій державі, де право буде виконувати роль стимулятора суспільних відносин [15, с. 216].

Висновки. Отже, застосування правового прецеденту в українській правовій системі – це вимога часу. Однак цей процес – соціологічне обґрунтування, оскільки відображає взаємозв'язок між теорією права та онтологічними, гносеологічними та аксіологічними аспектами буття суспільства.

У сучасному глобалізаційному світі існує діалектична залежність між соціологічним праворозумінням і правовим прецедентом; розробляються основні концептуальні положення даного типу праворозуміння.

Правовий прецедент слугує суспільним потребам, суспільній практиці і відображає моральні вимоги та принципи, що існують у праві певного історичного періоду.

Список використаних джерел:

1. Козюбра Н. Правопонимание: понятие, типы, уровни / Н. Козюбра // Право України. – 2011. – № 1. – С. 25–38.
2. Берман Г. Западная традиция права: эпоха реформирования : пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ ; Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Hall G. Studies in jurisprudence and criminal theory / G. Hall. – New York, 1958.
4. Честнов Л. Типы правопонимания. Проблемы теории и государства / Л. Честнов ; под ред. В. Сальникова. – СПб., 1999.
5. Честнов Л. Постклассическая теория права : монография / Л. Честнов. – СПб. : Алеф-Пресс, 2012. – 650 с.
6. Графский В. О традициях в понимании права / А. Графский // Право України. – 2011. – № 1. – С. 143–180.
7. Поляков А. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. Поляков. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – 864 с.
8. Поляков А. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права / А. Поляков // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 21. – С. 9–43.
9. Петражицкий Л. Введение в изучение права и нравственности: эмоциональная психология / Л. Петражицкий. – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 328 с.
10. Ткаченко В. Порівняльне правознавство : підручник / В. Ткаченко, С. Погребняк, Д. Лук'янов ; за ред. В. Ткаченка. – Х. : Право, 2003. – 274 с.
11. Богдановская И. Прецедентное право / И. Богдановская. – М. : Наука, 1993. – 239 с.
12. Марченко М. Судебное правотворчество и судебское право / М. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 512 с.
13. Кросс Р. Прецедент в английском праве : пер. с англ. / Р. Кросс. – М. : Юрид. лит., 1985. – 237 с.
14. Поляков А. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. Поляков. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – 864 с.
15. Гураленко Н. Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення : монографія / Н. Гураленко. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 256 с.

